

ГЕОРГЕ МИХАИЛА (Букурещ)

НАЙ-СТАРИЯТ ПРЕПИС НА ПОХВАЛНОТО СЛОВО
ЗА КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА ОТ ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ
(СБОРНИКЪТ НА ЯКОВ ОТ ПУТНА, 1474) В СЛАВЯНО-
РУМЪНСКАТА ТРАДИЦИЯ

1. Увод. Навършиха се 70 години от появата на основното и досега единствено пълно издание на съчиненията на големия старобългарски писател патриарх Евтимий Търновски: *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393), nach den besten Handschriften herausgegeben von Emil Kaľuzniacki* (Wien, 1901. СХХVIII, 452 p).¹ По този повод можа да се установи, че между най-старите и най-добри ръкописи, запазили Евтимиевите съчинения в среднобългарската им форма, са славяно-румънските преписи от XV и XVI в. Първият препис принадлежи на известния преписвач Гаврил от Нямц. Той е отдалечен от края на Евтимиевото пастирство само с 46 години и с около 30 години от неговата смърт. Наистина, както подчертава Емил Турдяну в своята документирана монография, най-старият ръкопис на Гаврил, в който са поместени Евтимиеви съчинения, е от 1439 г. (BAR — славянски ръкопис № 164)²,

¹ От богатата библиография тук цитираме две от последните общи изследвания: E. Turdeanu. *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*. Paris, 1947. p. 67—139 (с богата библиография), p. 167—178; вж. и *Opera patriarchului Eftimie al Târnovei (1375—1393) în literatură slavo-română* (отпечатък от *Cercerări literare*. VI. București, 1946. 30 p., IX (il.); История на българската литература. I. С., 1962. с. 285—306 (библиография с. 435); вж. също П. Дицков, К. Куев, Д. Петканова. *Хрестоматия по старобългарска литература*. 2. изд. С., 1967. с. 390—417, 418—441. Г. Константинов, Цв. Минков, С. Великов. *Български писатели. Биографии*. Библиография. С., 1961. с. 40—42.

² BAR — Библиотека при Академията на Социалистическа република Румъния. У Kaľuzniacki е отбелязан с E¹ (p. CVIII—CXI); E. Turdeanu. *La littérature...* p. 75—76, 135—137; *Opera...* p. 11—14; P. P. Panaitescu. *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. P. R. București*, 1959. p. 245—248. Уточнения върху датата на ръкописа вж. в статията ми *Разпространение на писмените паметници, посветени на живота и делото на Константин-Кирил и Методий в Румъния*. — В: сб. *Константин-Кирил Философ*. С., 1971. с. 129—130.

а вторият е от 1441 г. (BAR — славянски ръкопис № 165)³. Това изложение не ни задължава да изброяваме всички познати славяно-румънски ръкописи от XV—XVII в., които включват съчиненията на големия български писател. Това е направено от Турдяну в споменатата вече монография, издадена през 1947 г., и отчасти в отпечатъка на румънски език, излязъл една година по-рано, от който си позволяваме да приведем тук заключението: „Така се разклоняват по време и място пътищата, по които съчиненията на патриарх Евтимий проникват в литературния живот на Румънските княжества. Най-старият цикъл тръгва от Търново и стига в килята на монаха Гаврил от манастира „Нямц“ между 1438 (1439 — б. а.) — 1441 г.; мисля, че по същото време все от Търново, но чрез посредничеството на непознати преписвачи са проникнали и двете стари редакции на Житието на св. Параскева. Два цикъла се отделят от преписите в Рилския сборник на Владислав Граматик и стигат в Молдова в първата половина на XVI в.; в същата епоха по неизвестен път се появява и една редакция на Житието на св. Филотея. Четвъртият цикъл пътува от Зографския манастир през 1532 г. в скромния багаж на поклонника Варлаам, послушник на сучавския митрополит. И накрая по различни пътища са се разпространили няколко други съчинения или пък други редакции на познатите вече съчинения. Най-забележително от групата на тези самостоятелни текстове е Похвалното слово за св. Константин и св. Елена.

Тези толкова многобройни текстове показват, че литературата ни има заслуга за запазването и развиването на най-голям брой преписи и редакции от съчиненията на патриарх Евтимий.⁴

Нашата цел, много ограничена този път, е да представим в рамките на славяно-румънската традиция най-стария препис на споменатото съчинение на Евтимий — Похвално слово за Константин и Елена от 1474 г. За него беше съобщено за първи път през 1962 г., въпреки че, както ще се види по-долу, ръкописът на Яков от Путна, където то се намира, е бил познат още от 1903 г. Този препис е с 5 години по-стар от преписа на Владислав Граматик в сборника му от 1479 г., който Е. Калужняcki е взел като основа за своето издание.⁵ Но стойността му не се

³ У Kałuzniacki е отбелязан с D¹ (р. CVIII); E. Turdeanu. La littérature... р. 88, 135—136; Opera... р. 11—14; P. Panaitescu. Op. cit., I, р. 248—250.

⁴ Opera... р. 17—18; срв. La littérature... р. 139; вж. също съобщението на I. D. Lăudat. Euthime de Tirnovo et la littérature slavo-roumaine — включено в този сборник, с. 53—60.

⁵ E. Kałuzniacki. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). Wien, 1901. р. LXXXV—LXXXVII, CIII; текстът, р. 103—146. Това съчинение на Евтимий, както сам признава (гл. XXVIII), е зависимо от предходните житийни съчинения, чийто източник е в творчеството на Евсевий (264—340), кесарийски епископ през времето на Константин Велики (Historia Ecclesiastica), но особено Vita Constantini и De laudibus Constantini). Тук няма да установявам отношенията между Похвалното слово, написано от патриарх Евтимий, и източниците му; ще се огранича с възпроизвеждането на някои общи оценки върху Евтимиевите житийни и похвални съчинения: „Основата на житията му е заета или от предходните разкази, или от устната традиция — казва Е. Турдяну... — Изложението следва точно типа на житийните легенди, въведен във византийската литература от Симеон Метафраст, стилът му използва средства от византийски модели като например Калист. Но произведенията на Евтимий не са по-малко оригинални от произведенията на който и да е друг житиеписец от онази епоха (La littérature... р. 71). В общи черти такива са изводите и на българските литературоведи, като например на П. Динев:

състои само в старинността, а и във факта, че той съхранява правописните особености, т. е. фонетичните и граматичните особености на оригиналния текст, докато преписът на Владислав Граматик притежава характерните белези на една сръбска редакция. И така броят на оригиналните Евтимиеви съчинения, издадени по славяно-румънски ръкописи, нараства на 9. В изданието на Калужняцки са включени 8 съчинения — Житие на св. Иван Рилски, Житие на Иларион Мъгленски, Житие на св. Филотея, Житие на св. Параскева, Похвално слово за св. Неделя, Похвално слово за Михаил от Потука, Похвално слово за Иван Поливотски и Второ послание до Никодим Тисменски, — а по ръкописа на Владислав Граматик тук са включени само 4, а именно Похвално слово за Константин и Елена, Послание до Киприан Цамблак, Послание до митрополит Антим и Първо послание до Никодим. Това позволява още от самото начало да се прецени старинността и стойността на онези преписи, които са дело на румънските книжовници от XV и XVI в., в рамките на църковнославянската традиция в Източна Европа. И тъй отсега нататък остават в сръбска редакция само три послания на търновския патриарх, които също са познати в славяно-румънски преписи.⁶

2. Ръкописът на Яков от Путна (1474). Доколкото ни е известно, първият изследвач, който съобщава през 1903 г. за този ръкопис от манастира „Путна“, без обаче да засяга съдържанието му, е Е. Козак: „Ein Sbornik, Inv. Nr 571/II aus dem Jahre 1474, geschrieben vom Jeromonach Jakov.“⁷ Нещо повече казва през 1905 г. Димитрие Дан, който предава приписката и добавя, че ръкописът съдържа жития.⁸ От посочените по-горе двама автори съобщението е взето по-късно от С. Рели⁹ и Е. Турдяну¹⁰, който не е имал възможност да види ръкописа. Заинтере-

„Житията на Евтимий следват традицията и образците на византийската житийна литература от XIV в. Погрешно е обаче да се смята, че това са едва ли не механически подражания на византийските образци. Евтимий използва и българската житиеписна традиция; у него се явяват някои нови моменти, които представят своеобразно развитие на житиеписния стил на българска почва“ (История на българската литература. I. с. 293). За сведения във връзка с образа на Константин Велики — в историята и в легендата — и посветените му жития и похвални слова интересуваният се читател може да използва общите трудове по история и по византийска литература, където ще намери и библиография. От тези книги цитираме А. А. Василев. *Histoire de l'Empire Byzantin*. T. I, chap. 2. Paris, 1932; J. Voigt. *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert*. München, 1949; История Византии. T. I. М., 1967. гл. 1, 6 и 7; К. Крumbacher. *Geschichte der byzantinischen Literatur*. 2. Aufl. München, 1897; Н.-Г. Веck. *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*. München, 1959. p. 570 etc. За многобройните румънски варианти на Житието на св. Константин и Елена, които произхождат от среднобългарските минеи, от гръцките синаксари и от руските минеи на Димитър Рословски, вж. I. Ștefănescu. *Legende despre sf. Constantin în literatura română* (отпечатък от *Revista istorică română*, I, 1931, p. 251—297).

⁶ Вж. подробности у Е. Турдяну. *La littérature...* p. 70—135.

⁷ Е. Козак. *Die Inschriften aus der Bukowina*. I. Teil. Steininschriften. Wien, 1903. p. 71.

⁸ D. Dan. *Mănăstirea și comuna Putna*. București, 1905. p. 75—76, 156.

⁹ S. Reli. *Călăuza monumentelor religioase istorice din eparhia Bucovinei*. Cernăuți, 1937. p. 102.

¹⁰ „Най-сетне — казва Турдяну — в 1474 г. се появява един Сборник, над чието преписване се е трудил йеромонах Яков. Всички тези ръкописи, които са много бледо описани, се съхраняват днес в Путна и чакат едно ново изследване“ (*Manuscrite slave din timpul lui Ștefan cel Mare*. — In: *Cercetări literare*. V. 1943. p. 120).

сувани повече от художественото оформяне на ръкописа и от приписката, съставителите на Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare не се занимават със съдържанието на ръкописа, а дават освен краткото му описание само клише от първата страница на ръкописа.¹¹

За първи път описание на съдържанието на ръкописа в рамките на описанието на цялата колекция от манастира „Путна“ е направено през 1962 г. от Паулин Попеску.¹² Ето накратко главните сведения и съдържанието на този сборник, преписан, както се вижда от приписката в края му (л. 298б), по заповед на Стефан Велики от йеромонах Яков през 1474 г., четири години след освещаването на манастира „Путна“ (1470):

Бл҃гоу(с)тнѣи н Х(с)толюбнѣи Іѡ Стефа(н) коєво(д)а, вжѣю мѣс(т)ю
гс(п)д(р)ѣ Земаи Молда(в)скон, снѣ Бв(г)дана коєводи, повелѣ исписати
сѣн съвѣрнн(к) монастнѣ своємѣ ѡ(т) Путна, прѣ архіма(н)дрнтѣ Івасафа
нгѣменѣ, рѣкож мнѡ(г)рѣшнаго йеромо(на)ха Іакѡва, в лѣтѡ. ҃с҃ц҃п҃е.
[6982—5504=1474] ма(н) .к. [20].¹³

Ръкописът има 301 листа (първите два и последният от които — бели), съответно 38 коли по 8 листа, а 39-ата с 4 листа (липсват 7 листа от средата), формат 29 × 21 см. Написан е с правилен и хубав черен полуустав, по 30 реда на страница, а заглавията, началните букви на някои параграфи и разделителните точки са в червено. На лист 3а има винетка — плетеници в кръгове, оцветени в червено, синьо, тъмнозелено, жълто и бяло — и хубава стилизирана начална буква С с форма на птица.¹⁴

Сборникът съдържа жития, похвални слова и поучения за светци и за църковни празници през април, май и юни, като започва с мъчение стго н славнога велнокм(у)нника н повѣдоносца гѡургіа (23 април), след което следват Похвалното слово за същия светец от „Григорий монах и презвитер, игумен на манастира Пантократор“ (отъждествяван от изследвачите с Григорий Цамблак), слова от Йоан Златоуст, Кирил Александрийски, Теодор Студит и др.

На 21 май (тетрадка 17, лист 8, тетрадка 21, лист 2) е включено Євѣн҃гїа патрїарха Трънѡвскаго. похвалное стѣмѣ велнокмѣ н рѣвноап(с)лнѣмѣ цр҃емѣ Кѡнстантїноу н Єленѣ, а на 28 май — Житие на Филотея от същия Евтимий.

¹¹ Repertoriul... Red. resp. M. Berza. București, Ed. Academiei, 1958. Nr. 146. p. 390, 258 il. (инвентарен номер 571, II; каталог, № 551).

¹² P. Popescu. Manuscrise slave din mănăstirea Putna. — Biserica ortodoxă română, 1962, Nr. 1—2, p. 109, бел. 4 (за калугера Яков); № 7—8, с. 696—698; описание на ръкописа (инвентарен номер 571/II/1863 и 551/1952), с клише на първата страница на ръкописа, с. 697. Ръкописът е споменаван по-късно и в други кратки описания на манастира: N. Constantinescu. Mănăstirea Putna. București, 1965. p. 31; Maria—Ana Musicescu. Muzeul mănăstirii Putna. București, 1967. Nr. 25. p. 30.

¹³ Repertoriul... p. 390.

¹⁴ Ibidem; вж. и фиг. 258 на с. 391; P. Popescu. Manuscrise... p. 696.

Ръкописът завършва с Мъчение на Йоан Нови, написано от Григорий, монах и презвитер на великата Молдовлахийска църква (отъждествяван също с Григорий Цамблак).¹⁵

За преписвача на сборника — йеромонах Яков — сме съгласни със забележката на П. Попеску, който с основание смята, че той е написал и Сборника за декември, регистриран през 1863 г. под същия инвентарен номер 571/Д, с размерите на предходния ръкопис. Този сборник пак съдържа поучения и похвални слова за светци и за празниците през декември, най-голям брой от Йоан Златоуст, Григорий Назиански, Атанасий Александрийски и други църковни писатели. Въпреки че 26-те коли са номерирани от 35-а до 61-ва — значи, липсват 34 коли, — изследвачът смята сборника за цялостен като втора част, отделена при подвързването от частта за октомври и ноември. Форматът, подвързията (дъски с кожа от същата епоха) и особено краснописът го свързват с предходния ръкопис. И въпреки че този ръкопис няма никаква приписка, може да се допусне хипотезата, че е дело на същия йеромонах Яков, който естествено би могъл да напише и целия цикъл от сборници, т. е. освен първата част за октомври—ноември—декември, от която е запазен делът, обхващащ последния месец от годината, още два тома за януари—февруари—март и юли—август—септември.¹⁶

И тъй ръкописът на йеромонах Яков от 1474 г., а вероятно и недактираният се нареждат между 13—14-те ръкописа, написани в или за манастира „Путна“, които са се запазили след големия пожар от 1484 г. и другите драматични събития, станали през вековете.¹⁷

През 1969 г., когато ръкописът бе донесен в Букурещ, за да бъде изпратен на изложба на румънското изкуство в Женева, колежата Дан Замфиреску, изучавайки източниците на Поученията на Нягое Басараб, направи фотокопия на 27 листа, съдържащи Похвалното слово за Константин и Елена, които бе любезен да ми предостави.¹⁸ Въз основа на тези фотокопия издаваме текста в „*Studii de slavistică*“ (т. III, Букурещ, под печат). Като продължаваме сигнатурата на ръкописите, установени от Калужняцки в неговото издание (с. С—СХХ), отбелязваме този ръкопис със сигн. О³.

3. Други славяно-румънски преписи на Похвалното слово от Молдова. В момента, в който е изготвял своето издание, Калужняцки е познавал два молдавски преписа на Похвалното слово за Константин и Елена, които е използвал за варианти в сравнение с текста, взет за основен от ръкописа на Владислав Граматик от 1479 г. (Рилски манастир, № 61; отбелязан в изданието със сигн. N):

¹⁵ P. Popescu. Op. cit., p. 696—697.

¹⁶ Ibidem, p. 698—699. Дали е все той „дяконът Яков“, преписвачът на първите две коли на ръкопис № 296 от VAR, преписван все през XV в. (P. Panaitescu. Op. cit., I, p. 395—396), както предполага П. Попеску? (Ibidem, p. 103, бел. 4).

¹⁷ Вж. E. Turdeanu. Manuscrise slave... p. 146 etc.; M.-A. Musicescu. Op. cit., p. 26 etc.

¹⁸ Ние цитираме един откъс от този препис в уводната статия (ч. II), с. 102, към изданието: *Invățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. București, 1970. p. 102.

а. Ръкопис I. V. 1 (нова сигнатура 201) от Лвовската университетска библиотека, написан в Молдова в края на XV или началото на XVI в.¹⁹ (отбелязан от Калужняцки със сигн. X).

б. Ръкописът от Конситорската библиотека в Черновиц (регистриран временно със сигн. d), датиран от XVI в. (отбелязан в изданието със сигн. Z), който изглежда да е „точно копие или копие на един точен посредник“ на предходния ръкопис.²⁰ „И двата текста — пише Е. Турдяну — имат един общ пропуск в края на изложението (при това неслучаен; вж. по-долу — б. а.); този факт накара Калужняцки да вземе за основа на своето издание една сръбска редакция... И тъй от тези два преписа, които предават точния вид на съчинението на Евтимий (с изпускане на един пасаж), бяха публикувани само вариантите, и то като сравнения с основния текст.“²¹

Същия извод направихме и за по-стария ръкопис на йеромонах Яков. И понеже вече знаем по чия поръка е бил преписан сборникът, а следователно и Похвалното слово за Константин и Елена, не можем да не се съгласим със заключението на Турдяну: „Книжовникът, който въвежда за първи път съчинението на Евтимий в румънска среда (може би това е самият Яков или някой преди него — б. а.), оставя оригинален отпечатък в един интересен детайл. В оригинала на едно място към края на Похвалното слово патриархът се обръща направо към цар Шишман, който несъмнено е присъствувал при произнасянето на това слово, и го съветва да приеме протекцията на великия император. Румънският преписвач е отстранил този пасаж от своята редакция, така че Похвалното слово се разпространява в Молдова без напомняне за българския цар.“²²

Не можем да сметнем за случайно това отстраняване на пасажа — „единственото значително нещо в двата преписа X и Z, преди които е, както сега знаем, преписът от 1474 г. ... Оня, който го е направил, може би е мислел, че в румънска среда името на българския владетел не е било познато вече... или се е пазел да не засегне чувствителността на някой румънски владетел, за когото е бил направен преписът.“²³ Сега

¹⁹ Описван от: B. Dudik. Die Archive in Königreich, Galizien und Lodomerien. — Archiv für österreichische Geschichtsquellen, XXXIX, 1868, I, p. 124 (21); Э. Калужняцки й. Обзор славяно-русских памятников языка и письма, хранящихся в архивах и библиотеках Львовских. — В: Труды 3-го археол. съезда. Т. II. Киев, 1878. с. 219 (отпечатък, с. 7 и сл.); E. Kałużniacki. Werke... p. CVI; Ст. Романски. Влахо-български ръкописи в Лвовската университетска библиотека (отпечатък от Периодическо списание, LXXI, 1910, с. 603—610); E. Turdeanu. La littérature... p. 103—104.

²⁰ E. Kałużniacki. Werke... p. CVI; E. Turdeanu. La littérature... p. 104.

²¹ Ibidem. p. 103.

²² Общо 8 реда в изданието на Калужняцки, с. 145, ред 1—2 отдолу, и с. 146, ред 1—6 отгоре.

²³ Вж. E. Turdeanu. La littérature... p. 104. Като излага хипотезата на покойния Й. Юфу, че в цариградския манастир „Студион“ е била съставена колекция от 10 т., съдържаща жития, похвални слова и хомилии, която е проникнала в началото на XV в. в Румънските княжества (Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea. — Mitropolia Olteniei, 1963, 7—8, p. 519), Златка Юфу поставя въпроса: „Щом като приемем, че колекцията Студион, разпространявана в началото на XV в. в среднобългарска редакция, търновски извод, е дело на патриарх Евтимий и на неговите ученици, защо тогава колекцията в сръбска редакция е запазила най-старите Евтимиеви жития? Защо пасажите в посочените жития, в които се говори за цар Иван Шишман, последния търновски цар, са се запазили в колекцията, написана в сръбска редакция, и защо в Константинополското издание те са съкратени? Кой е дръзнал да направи всички посочени поправки в жи-

ни е ясно, че този владетел е бил Стефан Велики и очевидно Турдяну е имал право да пише: „Житието на великия император вероятно е било четено с благоговение в самия дворец, проникнат от духа на кръstonосния поход на Стефан Велики или на Петър Рареш“,²⁴ към които се прибавят, както ще видим по-долу, Нягое Басараб, а по-късно Константин Брънковяну.

в. Към тези молдавски преписи Турдяну прибавя още един, неизвестен на Калужняцки. Става дума за един ръкопис от началото на XVII в., принадлежал на митрополит Анастасие Кримжа (1608—1617, 1619—1629), който го е подарил на манастира „Драгомирна“. Ръкописът, среднобългарска редакция с много русизми, съдържа (в 253-те си листа) многобройни агиографски легенди, между които и Похвалното слово за Константин и Елена (л. 200—224; липсва един лист).²⁵ Ръкописът е бил отбелязан в сбирката на „Народний Дім“ в Львов.²⁶

г. С това не се изчерпват славяно-румънските ръкописи от Молдова, които съдържат Похвалното слово за Константин и Елена. Преди няколко години добрият познавач на ръкописите Йоан Юфу обърна внимание на румънските и българските специалисти върху пето молдавско копие на това съчинение, запазено в Сборник № 1828/739 от манастира „Драгомирна“ (първоначално принадлежал на манастира „Молдовица“) от XVI в. (337 листа, 29 × 21 см, по 28 реда на страница, липсват 4 листа в началото и няколко в края). Този сборник съдържа, също както и ръкописът на Яков от 1474 г., „23 жития и слова от 23 април до 10 юни“.²⁷ Освен Похвалното слово за Константин и Елена (21 май, л. 148а—181б) сборникът включва още едно съчинение на патриарх Евтимий, а именно Житието на св. Филотея (л. 247а—263а).

тието на света Парашкева и в другите жития, както и в Словото за цар Константин и царица Елена, след като знаем какъв тежък грях са виждали всички преписвачи и в най-малките неволно допуснати грешки при преписването на текста и др.“ Но тя не дава още отговор, а само напомня: „На някои от тези въпроси Й. Юфу се опита да отговори... той разполагаше с по-голям брой преписи в различни редакции на посочените Евтимиеви трудове, единствените според Юфу, които засега с направените в тях поправки биха могли да хвърлят светлина върху повдигнатите въпроси“ (За десеттомната колекция Студион. Из архива на румънския изследвач Йоан Юфу. — В: *Studia balcanica*. 2. С., 1970. с. 310—311). За тази хипотеза вж. напоследък I-R. Mircea. *Relations littéraires entre Byzance et les Pays Roumains*. — In: XIVe Congrès international des études byzantines. Bucarest, 6—12 sept. 1971. Rapports. IV. Bucarest, 1971. p. 85.

²⁴ Ibidem.

²⁵ За проникването в румънската живопис на някои теми, свързани с живота на цар Константин, вж. А. Grabar. *Les croisades de l'Europe Orientale dans l'art*. — In: *Mélanges Charles Diehl*. II. Art. Paris, 1930. p. 19—27; I. D. Ștefănescu. — *Byzantion*, VII, 1932, p. 367, il. (вж. E. Turdeanu. *La littérature...* p. 109, бел. 4); P. Comănescu. *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*. București, 1961. p. 218; D. Zamfirescu. *Studii introductiv (I)*. — In: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. București, 1970. p. 36; S. Ulea. *L'origine iconographique du thème de la cavalcade de l'empereur Constantin*. — In: XIVe congrès international des études byzantines, Bucarest, 6—12 sept. 1971. Programme, p. 42.

²⁶ Свенъицький. Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича I. — В: *Українсько-руський архив*. Т. I. Львов, 1906. с. 108—112; E. Turdeanu. *La littérature...* p. 104; *Le métropolitaine Anastase Crimea* (отпечатък от REPI, XXIX, 1952).

²⁷ Вж. I. Iufu. *Mănăstirea Moldovița — centru cultural important din perioada culturii române în limbă slavonă (sec. XV—XVIII)*. — *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1963, 7—8, p. 435, Nr. 18; 3. Юфу. За десеттомната колекция Студион... с. 326—329.

Във връзка с това не може да не се споменат тук по Й. Юфу още четири ръкописа, произхождащи от манастира „Молдовица“, които съдържат съчинения на патриарх Евтимий, а именно:

а. Минеят за месец октомври от XV в., който съдържа на 14, 19 и 21 октомври житията на Параскева, Иван Рилски и Иларион Мъгленски (Библ. на манастира „Драгомирна“ сигн. 1770/681).²⁸

б. Сборникът от същия век, съдържащ между другото същите три произведения на българския патриарх (Библ. на манастира „Драгомирна“ сигн. 1789/700).²⁹

в. Минеят за месец октомври, еднакъв по съдържание с посочения вече в т. „а“, от същия век, съдържащ същите три произведения, споменати по-горе (Библ. на манастира „Драгомирна“ сигн. 1794/705).³⁰

г. Сборникът от края на XIV и началото на XV в., който съдържа между 46-те агиографски произведения и слова от 21 ноември до 31 декември други две съчинения на патриарх Евтимий: Похвалното слово за Михаил Воин (22 ноември) и Похвалното слово на св. Иван Полиотски (21 декември; Библ. на манастира „Драгомирна“ сигн. 1795/706).³¹

Тези нови открития водят до допълнения, които са от най-голямо значение за изследването на ръкописното наследство на именития български книжовник и за разпространението на неговите произведения в Румънските княжества. С други думи, броят на славяно-румънските преписи на петте споменати произведения нараства, както следва: Житието на св. Филотея от 3 на 4 (на Калужняцки са били познати още два църковнославянско-русски ръкописа);³² Житието на св. Иван Рилски от 4 евентуално 5) на 7 (съответно 8);³³ Житието на св. Параскева от 4 на 7;³⁴ Житието на св. Иларион Мъгленски от 3 на 6;³⁵ Похвалното слово за Михаил Воин от 2 на 3 (познат е още един сръбски препис от XVII в.);³⁶ най-сетне Похвалното слово за св. Иван Полиотски, познато досега в един-единствен ръкопис — на Гаврил монах от манастира „Нямц“ (1439), — получи втори препис, който изглежда да е по-стар от Гавриловия, открит в Румъния.³⁷

²⁸ I. Iufu Mănăstirea Moldovița... p. 429, № 1.

²⁹ Ibidem, p. 431, № 7; I. Iufu. Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea. — Mitropolia Olteniei, 1963, 7—8, p. 518, Nr. 1; З. Юфу. Цит. ст., с. 311—317.

³⁰ I. Iufu. Mănăstirea Moldovița... p. 431—432, Nr. 8.

³¹ Ibidem, p. 432, Nr. 9; Despre prototipurile... p. 518, Nr. 2; З. Юфу. Цит. ст., с. 317—323.

³² Вж. E. Turdeanu. La littérature... p. 84—90. Измежду по-старите изследвания ще споменем D. R. Măzilu. Sfinta Filoteia de la Argeș. Lămurirea unor probleme istorico-literare. București, 1933 (отпечатък от AAR. Mem. Secț. lit., seria III, t. VI, mem. 8).

³³ E. Turdeanu. La littérature... p. 75—81; срв. П. Динев, К. Кувев, Д. Петканова. Цит. съч., с. 390.

³⁴ Вж. E. Turdeanu. La littérature... p. 90—98; срв. П. Динев, К. Кувев, Д. Петканова. Цит. съч., с. 390—391. Измежду по-старите изследвания вж. E. Kalužniacki. Zur älteren Paraskevaliteratur der Griechen, Slaven und Rumänen (отпечатък от Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wissenschaften. Bd. CXXI. Wien, 1889; I. Ștefănescu. Viața sfintei Parascheva cea nouă de Matei al Mirelor. — Revista istorica română, III, 1933, p. 347—377.

³⁵ Вж. E. Turdeanu. La littérature... p. 82—84.

³⁶ Ibidem, p. 111—112.

³⁷ Ibidem, p. 113—114; I. Iufu. Mănăstirea Moldovița... p. 432, Nr. 9; Despre prototipurile... p. 518, бел. 5.

4. Препис, преработка и превод във Влашко на Похвалното слово. Молдова ни е оставила пет преписа на Похвалното слово за Константин и Елена, между които един най-стар за цялата църковнославянска традиция (1474), а Влашко, откъдето познаваме засега само един пълен препис, е вградило това произведение в оригиналната румънска литература на църковнославянски, а именно в Поученията на Нягое Басараб към своя син Теодосий. По-нататък, като се опираме на систематизираните от Турдяну данни, правим някои допълнения и уточнения в светлината на новите изследвания относно разпространението на Похвалното слово във Влашко.

а. Единствен познат засега пълен препис на това съчинение, извършен във Влашко, се намира в ръкопис, запазен в Библиотеката при Академията на Румънската социалистическа република (BAR — славянски ръкопис № 327). Той е попаднал тук от Музея на старините през 1903 г. заедно с цялостна сбирка.³⁸ Този ръкопис принадлежал на манастира „Цънцарени“ (окръг Долж) — както личи от две приписки на румънски на л. 2066 и 3076; — манастирът е основан от военачалника Михай Коцофяну по време на господството на Матей Басараб (1632—1654). Както е забелязал още Турдяну, ръкописът е от XVI в., така че е бил донесен от друг манастир.³⁹ Така през 1640 „граматик Думитру от Търговище“ пише на вътрешната страна на предната корица:

Пн(с) азъ граматн(к) Двмнтрѡ ѡ(т) Търговнщї, въ лѣ(т). зрмн.
(7148—5508=1640), м(с)ца ок(т)ъ. вї [12].

Ръкописът (490 листа, хартия $30\frac{1}{2} \times 21\frac{1}{2}$ см; началото липсва) съдържа сбирка от жития и похвални слова на светци (48 текста, първите два са жития на Йоан Златоуст и Йоан Дамаскин), а между тях на л. 172а—2066 се намира: *Свѣтнїа патрїарха Търновскааго, похвалное стын(м) велнкын(м) н равноапостольннмь црѣмь Константинѡ н Еленѣ*.⁴⁰ Сборникът е написан във Влашко на църковнославянско-сръбски, както и други ръкописи от тази епоха. Текстът на Похвалното слово се съдържа отблизо към редакцията на Владислав Граматик (1479), включително и в пасажа от последната глава, който авторът посвещава на цар Иван Шишман.⁴¹ (В нашето издание използваме този ръкопис, като го отбелязваме със сигн. Р³, за означаване на вариантите и за възпроизвеждане на пропуснат пасаж в молдовските ръкописи.)

б. Още П. А. Лавров, като издава славянския текст на Поученията на Нягое Басараб към своя син Теодосий, е отъждествил в първата част един фрагмент, извлечен от Похвалното слово за Константин и Елена,

³⁸ А. И. Якимирский не го е описал в каталога си (Славянские и русские рукописи румынских библиотек. СПб., 1905), което означава, че или не го е видял, когато е изследвал сбирката в края на миналия век, или пък ръкописът е постъпил в музея по-късно. Е. Калужняцки също така не е познавал този ръкопис.

³⁹ Вж. La littérature... р. 108; Орега..., клишета VIII—IX (възпроизвеждат се л. 172а, който представя началото на Похвалното слово, и л. 2066, който съдържа последната страница на този текст, където се намира и една от приписките).

⁴⁰ Сега сборникът е описан в каталога Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. S. România, vol. II, съставен от покойния проф. П. П. Панаитеску (машинописен текст в Сектора за ръкописи).

⁴¹ Вж. E. Turdeanu. La littérature... р. 108.

написано от Евтимий Търновски,⁴² включено от владетеля на Влашко (25. I. 1512—15. IX. 1521 г.) в „галерията от примери и модели за възпитанието“ на бъдещия владетел, както изтъква Ст. Романски,⁴³ а впоследък и Дан Замфиреску⁴⁴. Вярно е, че Турдяну, привърженик на автентичността на Поученията, е помислил, присъединявайки се този път към тезата на Д. Русо, че откъсът от съчинението на патриарх Евтимий, който се намира само в оригиналната славянска версия и в румънския превод, представлява вмъкване, направено в средата на XVI в., след като е бил направен гръцкият превод, или още през последните години от живота на Нягое, или няколко десетилетия по-късно.⁴⁵ Обаче румънският славист не е забелязал, че гръкът-преводач на Поученията е пропуснал изцяло първата част, в която е включено и Похвалното слово за Константин и Елена, понеже тя представлява преди всичко коментирана антология на текстове, извлечени от Библията и от църковни писатели „ad usum filii Theodosii“, поради което е твърде малко оригинална.⁴⁶

Така липсата на откъса от Похвалното слово на патриарх Евтимий в тази версия не може да бъде аргумент против включването му в оригиналния славянски текст ab initio. От друга страна, старината на славянския ръкопис, запазен в Народната библиотека „Кирил и Методий“ (сигн. № 313), сменя от обсъждане тази хипотеза — водните знаци ни доказват, че може да бъде датиран между 1518—1538 г., по-точно между 1518—1521 г. (годината, в която е умрял Нягое), а грижливото писмо, със заглавия и точки, облепени частично със злато, е указание, че може би това е официалният оригинал, предназначен за Теодосий, или пък препис, много близък до него.⁴⁷

Но в замяна на това Турдяну, а напоследък и Замфиреску изтъкват начините, по които текстът на патриарх Евтимий е бил използван в Поученията чрез извличане на някои откъси, считани за необходими и

⁴² Слова наказательные воеводы валашского Иоанна Нягоя к сыну Феодосию. СПб., 1904. с. V; фрагментът на текста е възпроизведен на с. 58—62; вж. и Cronicile slavogomâne din sec. XV—XVI, publicate de Ioan Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. Panaitescu. București, Ed. Academiei, 1959. p. 218—220.

⁴³ Mahnreden des walachischen Wojwoden Neagoe Basarab an seinen Sohn Theodosios. Leipzig, 1908, отпечатък от XIII Jhrb. des Inst. f. rum. Sprache zu Leipzig, p. 176.

⁴⁴ Studii și articole de literatură română veche. București, 1967. p. 99—104; увод (ч. I) към изданието Învățăturile, 1970, p. 33—37 (цитатът на с. 33).

⁴⁵ La littérature... p. 107—108. Тази хипотеза за датата на гръцкия превод намира непряко потвърждение в тезата на Л. Вранусис, който поддържа, че единственият гръцки ръкопис от манастира „Дионисиу“ (Атон) е редактиран (ние заедно с Дан Замфиреску казваме преведен или преписан) от Мануил Коринтски, който е умрял през 1530 г. Вж. D. Zamfirescu. Neagoe Basarab. Omul-Epoca-Opera. Rezumatul tezei de doctorat. București, 1970. p. 13; Neagoe Basarab sau Manuil din Corint? — România literară, 1971 Nr. 37, p. 10. Срв. съобщенията на Л. Вранусис на II международен конгрес по балканистика (Атина, май 1970 г.) и на XIV международен конгрес по византоложки изследвания (Букурещ, септември 1971 г.) Les Conseils attribués au Prince Neagoe Basarab (1512—1521) et leur manuscrit autographe de leur auteur grec (резюмирано от Х. Г. Патрицелис в Πελοποννησια, VIII, 1971, p. 137—146) и Textes et documents concernant la Valachie tirés des manuscrits et des archives de Météores et d'autres monastères de Grèce. — In: XIV congrès international des études byzantines... Programme, p. 42.

⁴⁶ Вж. изданието на V. Grecu. Învățăturile lui Neagoe Basarab, Verșiunea greacă. București, 1942.

⁴⁷ Вж. увод (II ч.) към Învățăturile... 1970, p. 59—60.

красноречиви, придружени в края от тълкуване, направено от автора.⁴⁸ За съжаление славянският оригинален текст на това съчинение, запазен в един твърде повреден ръкопис (липсват почти $\frac{2}{3}$ от различните части, включително началото и краят), ни е съхранил само част от откъс на Похвалното слово (л. 1а—6б). Обаче румънският превод го е запазил изцяло и като се съди по съответствията — почти точно запазени — между славянския фрагмент и съответния сегмент на румънската версия, може да се твърди с увереност, че той съответствува изцяло и на частите, загубени в славянския оригинал.⁴⁹

За да получи читателят ясна представа за начина, по който е постъпил Нягое Басараб с текста, взет от Похвалното слово, използваните фрагменти са подчертани в нашето издание с отбелязване и на различията в забележки под линия. Операцията би могла да се разпростре и върху частта, запазена само в румънски превод, понеже заетите от Нягое Басараб фрагменти са точно установени от Замфиреску и са отбелязани в неговото неотдавнашно издание заедно с Флорика Мойсил и с пишещия тези редове (съпоставките се правят с текста на патриарх Евтимий по изданието на Калужняцки).⁵⁰ Уточняваме тук, така както е изтъкнал Замфиреску, че редът на извадките, комбинирани в последователно изложение, започва с гл. III (съобразно с разделението, установено от Калужняцки), продължава с по-голямата част на гл. V (пропуснатото е началото), с гл. VI, VII, част от гл. VIII, няколко реда от гл. IX и първата част от гл. X. Оттук се минава направо към гл. XVIII, която е изцяло възпроизведена, и продължава с части от гл. XIX, с гл. XX (с няколко кратки допълнения от друг източник, вмъкнати от румънския преводач), гл. XXI, части от гл. XXII и от гл. XXIV (тази част — гл. XIX—XXIV — се намира и в славянския текст), след което следва отново цялата гл. XXV и гл. XXVI.

Дан Замфиреску изтъква много добре смисъла на тази процедура, която цели да представи в концентрирана форма чрез отстраняване на незначителните подробности „един грандиозен портрет на великия император — портрет, ярко и очевидно сходен с ктитора на манастира „Арджеш“ — автора на Поученията“⁵¹. Този образ е предложен като пример за сина му Теодосий и за неговите наследници при управляването на Влашко и в трудната и сложна борба за запазване независимостта на държавата срещу завоевателните тенденции на османския феодализъм, от който отечеството на Евтимий Търновски и други балкански страни са били вече трагично потъпкани.

⁴⁸ Вж. E. Turdeanu. *La littérature...* p. 105—106; D. Zamfirescu. Увод (I ч.) към *Învățăturile...* p. 33—36.

⁴⁹ За отношението между славянската и румънската версия на Поученията към гръцкия превод, както и за комплексните проблеми, които поставя това произведение, читателят може да намери подробности в библиографията към посочената книга на Замфиреску (*Studii și articole*, p. 69—183) и в увода към изданието *Învățăturile...* (1970), чиято първа част е написана от същия изследвач (p. 5—55), а втората от Г. Михайла (p. 57—104).

⁵⁰ *Învățăturile...* p. 172—188 (старият румънски текст), p. 355—358 (нашият румънски превод на славянския оригинал).

⁵¹ Вж. увод (I ч.) към *Învățăturile...* p. 35.

И тъй големият румънски книжовник и политик, от чиято смърт се навършиха наскоро (15. IX. 1971 г.) 450 години,⁵² включва съчинението на Евтимий в своята политическа и религиозна мисъл, като акцентира и идеята, която е била формулирана в обръщението на големия български проповедник към цар Иван Шишман: *Будн же и тебе подражатею быти багочственшому Константину*.⁵³

Що се отнася до разпространението на тази „съкратена“ версия, включена в Поученията под заглавието на румънски *Poveste pentru marele Costandin împărat*, освен славянския непълен ръкопис, запазен в София, трябва да отбележим два пълни преписа на румънската версия, направена навярно през 1635 г. или във всеки случай по времето на Матей Басараб (1632—1654)⁵⁴; ръкопис № 109 в Библиотеката на филиала на Румънската академия в Клуж (с няколко липсващи листа, един от които съдържа началото на извадката от Похвалното слово на Евтимий), датиран преди 1714—1716 г. и преписан от „Мъния, певец в митрополията“, и ръкопис № 3488 на BAR от началото на XVIII в.⁵⁵

В Съчинението на Евтимий е продължавало да бъде четено във Влашко в оригинал и през XVII в., докато е било преведено на румънски език по времето на Константин Бранковяну (1689—1714). За преписа, в който е запазен този превод, направен от „Доситей йеродякон“ през 1704 г. (BAR — румънски ръкопис сигн. 2518, л. 2а—56б), беше съобщено от Д. Р. Мазилу⁵⁶ и по-подробно от Е. Турдяну⁵⁷. Както се очакваше, този превод, който има заглавие *A lui Eftimie, patriarhul de la Tîrnovsca, lauda sfinților și întocma ca apostolii Constantin și Elena*, се отделил от сръбската версия, представена у нас в ръкопис № 327 от BAR, който съдържа и обръщението към цар Иван Шишман.⁵⁸

5. Изводи. Нашето издание. И тъй, както и други съчинения на Евтимий Търновски, Похвалното слово за Константин и Елена е било твърде разпространено в Румъния, като е било преписвано не само по заповед на някои владетели, като Стефан Велики и наследниците му, а е било включено в едно произведение с богато политическо, морално и

⁵² Вж. статиите, публикувани в *Sciteia* от 14 и 15. IX. 1971 г. от III. Шефънеску и Д. Замфиреску, в *România liberă* от 15 септември от Г. Михаила, в *Contemporani* от 17 септември от В. Къндя и др. Институтът за история „Н. Йорга“ в Букурещ посвети на владетеля Нягое Басараб тържествена сесия на 27. IX. 1971 г.

⁵³ Възпроизведено по P⁸.

⁵⁴ Вж. D. Zamfirescu. Neaгое Basarab (автореферат на докторска теза), р. 20—21.

⁵⁵ Вж. подробности за тези ръкописи у D. Zamfirescu. *Nota asupra ediției*. — In: *Învățăturile...* (1970), р. 105—121, и автореферата, цитиран в предходната бележка, р. 20—23. Първият ръкопис е послужил за основа на изданието, а вторият е бил използван за вариантите и за попълване на пропуски (между които и посоченият по-горе пропуск).

⁵⁶ *Sfinta Filoteia de la Argeș*, р. 27, бел. 1.

⁵⁷ *La littérature...* р. 108—110; вж. и G. Ștempel. *Copiști de manuscrise românești până la 1800*. Vol. I. București, 1959, р. 56. Д. Замфиреску ми предостави за сведение цялия препис на този текст, за което му изказвам своята благодарност.

⁵⁸ Вж. пассажа, възпроизведен паралелно с текста от изданието на Калужиячки у Е. Турдяну. Цит. съч., с. 110. Същият автор съобщава за 3 похвални слова за цар Константин, посветени на Константин Бранковяну (цит. съч., с. 109). Сравни и A. Ivireanu. *Cuvînt de învățătura la sfinții și întocma ca apostolii împărat(i) Constantin și Elena*. — In: *Predici*. Ed. G. Ștempel. București, 1962, р. 152—158.

литературно съдържание — Поученията на Нягое Басараб. Най-сетне в по-късна епоха то е било преведено на румънски език, като е било прибавяно към други житийни и проповедни текстове на национален език, посветени на императора Константин.⁵⁹

Ето защо смятаме, че както за историята на българския език и на българската литература, така и за опознаването на старата румънска култура на славянски език и на румъно-българските отношения преиздаването на това съчинение по най-стария запазен ръкопис на Яков от Путна (1474) не е без значение. При възпроизвеждането на текста (вж. приложенията към доклада) се ръководехме от изданието на Е. Калужняцки, като запазахме разделянето по глави и възприехме съвременна пунктуация. Текста възпроизвеждаме точно, като правим само следните опростявания: изоставени са, както и у Калужняцки, диакритичните знаци (в повечето случаи без акцентно значение); вмъкнати са в реда между кръгли скоби надредните букви, без да са развити съкращенията, които обикновено лесно се дешифрират, в много редки случаи се използват прави скоби за възстановяване на някои букви или за въвеждане според други ръкописи на някои абсолютно необходими поправки, които винаги се отбелязват в бележка под линия, за да се получи точна представа за текста в ръкописа на Яков от Путна (сигн. O³). Освен това в прибавените бележки към текста не се възпроизвеждат бележките на Калужняцки, а само се отбелязват разликите между O³ и N (ръкопис на Владислав Граматик от 1479 г.) и съвпаденията или евентуално малките разлики в сравнение с молдовските ръкописи X и Z (и двата произхождащи пряко или чрез посредник от ръкописа O³), а също и в сравнение с други ръкописи, използвани от черновицкия славист. Най-сетне, след като можахме да прегледаме ръкопис № 327 (P³) в BAR, включихме в бележките и данни от него заедно с данни от N. Все по този ръкопис възпроизвеждаме в бележка откъса от последната глава, който не се среща в молдовските ръкописи; също така, като подчертаваме частите, заети от Нягое Басараб — толкова, колкото са се запазили в славянските ръкописи на Поученията, — отбелязваме разликите и поправките, направени от автора, наложени от необходимостта да се подреди текстът.

Ръкопис O³ е един среднобългарски текст с Евтимиев правопис, изобщо правилен, с незначителни грешки при преписването, които бяха посочени в забележка под линия. Обаче сметнахме, че е излишно да отбележим всички графически разлики между O³ (съответно и X, Z) и ръкописа на Владислав Граматик. В случаите, когато се променя граматическата форма на думите, направихме бележки, за да обърнем внимание върху тях. От текстологична (лексикална) гледна точка двата ръкописа изобщо са еднакво добри с малки разлики в полза на единия или на другия.

И все пак, за да се получи по-ясна и нагледна представа за разликите между Евтимиевия оригинал и ръкописа на Владислав Граматик,

⁵⁹ Г. Данчев в съобщението си „Творчество Евфимия Търновского в Румынских землях“, прочетено на XVI международен конгрес на византолозите в Букурещ, 6—12. IX. 1971 г. (вж. Програма, р. 41), дава обща информация по този въпрос. В краткото обсъждане на това съобщение Д. Замфиреску направи допълнение, като съобщи и за ръкописа на Яков от Путна.

възпроизведеме по началото на гл. I. Понеже ръкописът няма пагинация, напомниме, че Похвалното слово започва на л. 8а от 17-а тетрадка и свършва на л. 2б от 21-ва тетрадка. Ние сме ги номерирали от 1 до 27. В бележките към текста се отбелязват някои варианти на ръкописите N, Z и P⁹ (BAR, славянски ръкопис № 327).

Яков от Путна (1474)
(л. 1а—б)

1а

Евѣнѣиѣ патрїарха Тръновскаго,
Похвалное стѣмь великимь и равно-
ап(с)лнымь црѣмь Квинстантиноу и
Еленѣ.

I. Слнца свѣтаѣнше настоѣщее
показа са трѣжество, въсѣ(х) про-
свѣщаѣщи мыслн и душѣ веселѣщи.
Оно бо въ дни тѣѣи сѣаеть ношѣж
же покрѣвено бываеть; се же и днѣж
и ношѣж сѣаеть и въсѣ(х) къ ревности
подвнжеть. Кто бѣ не оуднвнт са
и похваанть толкын(м) блгы(м) вн-
новнаго? Вина же блгы(м) въсѣ(м)
великы(н) е(с) црѣ. Велика же азѣ
црѣ нарнѣа, стѣаго въ истннѣж
велика и въсѣ(х) вышѣшаго, егоже
прѣстоль² не(с)ннѣ крѣжн, землѣ же
по(л)ножѣ нѣгама его, егоже свѣтъ
окрѣжаеть непрнстѣпнын, емоу же вѣ-
ннства прѣ(д)стѣвѣтъ аггльскаа. То-
го бѣ вл(д)кѣж и га и црѣ вѣдѣть
прѣннсуѣтеннаа она мнѣжѣства, ан-
кове же арханггльстѣн, такожде хероу-
вннн и серафѣмн, начела и н гос-
по(д)ства и власти же и прѣстѣван
и слѣы, нѣж и вѣсе въсѣ(х) стѣх
сѣсловѣе немѣзѣное въспѣваж³ славо-
словѣе и в(т) пр(с)носѣщнаго его свѣ-

16

Владислав Граматик (1479)
(Kałuźniacki, p. 103—104)

Евѣнѣиѣ патрїарха Тръновскаго,
Похвалное светымь великимь и рав-
ноапостольнымь царемь Квинстанти-
ноу и Еленѣ.

I. Сл[ъ]нца свѣтаѣнше настоѣщее
показа се трѣжество, въсѣх просвѣ-
щающн мыслн и душѣ веселещн.
Оно бѣ въ д[ъ]ни тѣѣю сѣаеть и
въсѣхъ къ ревности подвнжеть. Кто
бѣ не оуднвнт се и похваанть то-
лыкынѣмь блгымь внновнаго? Вина
же блгынѣмь въсѣмь великын нест[ъ]
царѣ. Велика же азѣ цара нарнѣю,
соуцаго въ истнноу велика и въсѣхъ
вышѣшаго, егоже прѣстоль невесынн
кромѣн, землѣ же подножѣе ногѣма
его, егоже свѣтъ окрѣжаеть непрн-
стѣпнын, емоу же воннства прѣдстоет
аггелскаа. Того бѣ владыкоу и гос-
пода и цара вѣдѣть прѣннсуѣтеннаа
она мнѣжѣства, анисове же арханггль-
сѣѣн, такожде хероуѣѣмн и серафѣмн,
начела и господѣства и власти же
и прѣстолн и слѣы, нѣж и вѣсе въ-
сѣхъ светыхъ сѣсловѣе немѣзѣное
въспѣвають славославѣе и вт прнсно-
соуцаго его свѣта лучамн озарѣют
се, сл[ъ]нце же коупно и лѣуна и вѣса

ТА ЛОУЧАМИ НЕСКАЗАННЫМИ¹ ВЪЗРЪЖТ
СА, САНЦЕ² КОУПНО Н ЛОУНА Н ВЪСЪ
НАЖЕ ПО НЕСИ СВѢТАШАА СЪ МНУГОЖ
СЛОУЖИТЬ КРАСОТОЖ Н БЛАГОУННІЕМЪ,
НЕПРЪВСТАНЫМЪ СІАЮЩЕ СВѢТОМЪ, ВЪЗ-
ДОУ(Ж) ЖЕ Н ВЪСА ПТИЦА НВ(С)НЫА
Н СВѢЖИШАА ВЪЗДОУ(Х), ЗЕМЛѢ ЖЕ Н
САДЫ СЪ ПЛѢЖИЩИМИ ВЪСЪМН, МОРѢ
ЖЕ Н НСТОУННИЦН СВОА ПО УННОУ Ѡ(Т)-
ДАЖТЬ ДЪНСТВА...

ТАЖЕ ПО НЕБЕСИ СВѢТЕЦИШАА СЪ МНОГОЮ
СЛОУЖЕТ КРАСОТОЮ Н БЛАГОУННІЕМЪ, НЕ-
ПРЪВСТАНЫМЪ СІАЮЩЕ СВѢТОМЪ, ВЪЗДОУХ
ЖЕ Н ВЪСЕ ПТИЦЕ НЕБЕСНЫЕ Н СВКОУ-
ШАА ВЪЗДОУХЪ, ЗЕМЛѢА ЖЕ Н САДН
СЪ ПЛѢЖИЩИМИ ВЪСЪМН, МОРА ЖЕ Н
НСТОУННИЦН СВОА ПО УННОУ Ѡ(Т)-
ДАЖТЬ ДЪНСТВА...

Бележки към текста

¹ В ръкописа погрешно патриархѣа.

² Сричка прѣ е написана два пѣти: накрая на осмия ред отдолу и в началото на седмия ред отдолу, с цялата дума.

³ Z — също; N — възпѣвають, P³ — з.

⁴ P³ — също; тази дума отсъствува в N.

⁵ N, P³ добавят же.

И накрая, тъй като пълното издание на текста ще излезе в Studii de slavistică, vol. III (București, Ed. Academiei), поместваме тук за сведение на българския читател няколко откъса от гл. XXI (използувана почти изцяло от Нягое Басараб в неговите Поучения, л. 3б—ба), като ги придружаваме с необходимите бележки.

206 XXI. Благочестивын же н великын црь Кѡнстантинь, яко вѣсе наудал-
ство¹ по(Д) собож оустрон н мнрѣ бжін вѣсѣ прѣнмѣаше² црковнаа, весе-
лѣше³ са дшеж н сжщїн(м) въ полатѣ заповѣда, еанцн сщенинымъ ка-
сажт са кннгамъ н еанцн бж(с)твнаа проунтажт словеса, въ бговндѣнїе-
оумъ възводнн н проунтаемынмъ⁴ прилежно взннматн н въ млтѣ(х) же
стожше(м)⁵ на нѣо въздѣватн⁷ ржцѣ н Ѡ(т) онждоу помощь проснн. Къ
снмъ н днѣ нелѣбанын⁸ празноватн коупно вѣсѣмъ оузаконоположн⁹, яко
прѣвы сж(щ) днѣ н сп(с)наго сзмотренїа вѣразѣ. Сщенинкы же н дїаконы
вѣанцѣн сп(д)блѣвааше чьстн н мннжаншаа пѣнїа же н словословїа н
21 а млтѣ(х) въ днѣ не(д)лны(н) | творнн вѣса въз(д)внже уакы, по семь н
патоунын постннн н поунтатн днѣ, паматн радн нже въ немъ сздѣ-
нын(х) на вѣщаго сздѣтелѣ н спаса Хѣ, н съ вѣсѣцѣмъ¹⁰ н вѣрож въ
црква(х)¹¹ пождаватн даже до конѣуныж млтѣ(х).

Сжшн¹² же въ вѣнствѣ наоучи снце: Егда на бране(х) сзлоуште са, до(с)нть на поле нсходнтн¹³ на место унсто¹⁴, н тоу прѣвѣе безмзвено пооучнтн са н тако, яко нзъ едннѣ(х) оусть, прнлжнжъ възпоушатн кз Боу матеж н того на(д) възсмн вѣ(д)тн Ба възсѣкомуу блгодавца¹⁵ н горѣ въздѣватн кз Боу ржцѣ¹⁶ глатн (с)нце: „Тебе еднного, Гн, сзвѣмы¹⁷ Ба, тебе црѣ знаемь, тебе помощннка исповѣдоуемь. W(т) тебе побѣднтелнаа възспрнхш(м), тобож крѣпкыа покорнхшмь¹⁸ врагы. W(т) тебе, науатынмь блгымь блг(д)ть познаваемь, на та н въ бж(д)шн вѣкъ оуповаемь, тебѣ вѣсн быхшмь равн. Нашего црѣ дагожнтелна намь н побѣднтелѣ¹⁹ сзхрантн мшанм са“. Снце въ свѣтоноснн не(д)лннн днѣ закшноположн творнтн вѣннскымь ыншмь н такшвыа въ матвахъ кз Боу възпоушатн²⁰ глаы.

Сам же себе въ прѣ(д)реченыа днн затварваше, еднномуу²¹, бесѣдоуа Боу, оумнленымн же молеб[мн]²², на квалѣноу прѣклон са, вѣщанннн(х) молебше²³ са полочнтн блгѣ. Въ сп(с)ныа же прдзннчныа днн протасааше по(с)²⁴ възсѣкож крѣпостѣ дшсенож же н тѣлеснож, бж(с)телнаа сшеннозренѣа сзврѣшаа. Въ свѣтажа же н свѣтоносжа ноцѣ стыа гла Пасхы възса
 216 ноцѣ днѣ твораше, прѣложь ноцѣ²⁵ темнжа на днѣ. По възсего вш | града стальпш(х)²⁶ ламбады сѣлш велнкы възжешн повелѣвааше²⁷ н пауе възсѣкого шнѣ свѣтлѣншн нпоушаахжъ свѣть. Н вѣ вндѣтн ноцѣ, свѣтомь сѣлннмь прѣвзсходащѣ днѣ. Постншшоу же дню, сп(с)номуу²⁸ блг(д)тѣлствоу подражаа, възсѣмь азыкшмь н наршдомь блгоподателнж²⁹ простнрааше десннцѣ, възсѣмь обнлно възсѣ подаваа. Нѣкогда же н на вѣ(д) еп(с)кпы прнзвавь, снцевое кз ннмь подвнже слово³⁰: Блг(д)тѣ възсѣедраго вл(д)кы Ба такоуѣн спо(д)вн(х) са блг(д)тн, яко възса³¹, нже прѣжд(с) мене, прѣвзнтн црѣ н вгоразоумѣ8 спо(д)внтн са³², якоже ннстоже ннѣ. Кз снм же н вашого вл(с)венѣа насладнтн са спо(д)вн(х) са, тшлнкы(х) ш(т)цѣ, тшлнкын(х) аггль, толнкын(х) бжн(х) сзвгѣ. Нж понеже ннѣ ыннѣ по аггль(х) Бвн прнвлнжажш са, кромѣ стальскаго нѣ(с), желанѣ нмѣж мншго, аще моцно вн³³, яко да н азъ Бвн себе вл(с) радн³⁴ прнвлнжж³⁵ н стальскаго спо(д)ва³⁶ са дара. Wнн же кз немуу тнхшмь лнцемь н радостнож ш(т)вѣщааша³⁷ дшсѣж: Ты³⁸ Бмь поставленъ есн

еп(с)исп. Последованіе оубв словоу³⁹ расматрѣа, обладаемая въса сзма-
 трен⁴⁰ іако ѡ(т) ба тебе вържени н, еанка ти снаа, блгочестно про-
 важдан житіе н тѣ(х)ж(д)е вѣнецъ н поустен стаскы(х) несомненно въс-
 прїимешн.

Бележки към текста. Подчертаните думи са изпуснати от Нягое Басараб. От-
 беляваме вариантите на ръкопис N, X и Z (по изданието на Калужняцки) и на Поуче-
 нията (съкр. Поуч.).

- ¹ Поуч. добавят: прѣемъ н. —
- ² Поуч.: прїимѣше. —
- ³ Поуч.: кеселъашѣ. —
- ⁴ Поуч.: вгвндѣнїн. —
- ⁵ Поуч.: прочнтажшн(м). —
- ⁶ Поуч.: стожшн(м). —
- ⁷ Поуч.: въздѣважше. —
- ⁸ Поуч.: не(д)л'нын днь. —
- ⁹ Поуч.: възаконоложн. —
- ¹⁰ N добавя: оуспрѣдѣемъ (думата липсва в X и Z). —
- ¹¹ Поуч. добавят: проваж(д)атн. —
- ¹² N: сѣщїнх'. —
- ¹³ Поуч.: нзытн. —
- ¹⁴ Поуч.: мѣстѣ чнствѣ. —
- ¹⁵ N: блггѣу давца. —
- ¹⁶ Поуч.: ржцѣ къ вѣн. —
- ¹⁷ N: съемъ; Поуч.: ба съемы. —
- ¹⁸ Поуч.: побѣднхѡ(м). —
- ¹⁹ Поуч.: побѣднтѣанла. —
- ²⁰ Поуч. добавят: гласы н. —
- ²¹ N: едннь еднномѣ; Z: съшо. —
- ²² Поправено от нас по N. —
- ²³ Поуч.: мѡлѣшѣ. —
- ²⁴ Поуч. добавят: н. —
- ²⁵ Поуч.: теора прѣважно ношеднство. —
- ²⁶ Поуч.: н стлѣпѣ(х). —
- ²⁷ Поуч.: покелѣваашѣ. —
- ²⁸ Поуч.: спсѡвѣу. —
- ²⁹ Поуч.: вгпопдатнж н (на)рѡдѡ(м). —
- ³⁰ Поуч.: слово поденже. —
- ³¹ Поуч.: въств(х). —
- ³² спо(д)обнх' сѡ. —
- ³³ Поуч.: аце вн моцнѡ внаѡ. —
- ³⁴ Поуч.: ва(с) радн вѣн. —
- ³⁵ Поуч.: ~ сѡ. —
- ³⁶ X: съшо; N: спѡдоблю; Поуч.: спо(д)блѡ. —
- ³⁷ Поуч.: ѡ(т)вѣщавше. —
- ³⁸ Поуч.: Ты, ѡ, црю. —
- ³⁹ Поуч.: слова. —
- ⁴⁰ Поуч.: расматрѣе. —